

Genealogia co to jest i do czego służy

Słowo „genealogia” pochodzi z języka greckiego i jest używane w trzech znaczeniach: dyscyplina naukowa stanowiąca jedną z nauk pomocniczych historii, rodzina i ród oraz wywód przodków lub potomków, najczęściej w formie tablic genealogicznych. Genealogia dzieli się na naukową i amatorską. Ta pierwsza zajmuje się odtwarzaniem związków rodzinnych łączących jednostki i jest pomocą naukową w zrozumieniu procesów historycznych. Przedmiotem jej zainteresowania są przeważnie rody dynastyczne i arystokratyczne oraz inne odgrywające dużą rolę polityczną lub społeczno-gospodarczą w przeszłości. Genealogia amatorska służy najczęściej do odtworzenia korzeni własnej rodziny. Ambitne prace amatorskie powinny - wzorując się na genealogii naukowej – drobiazgowo badać i ustalać fakty genealogiczne w oparciu o wiarygodne źródła historyczne.

Występują dwa podstawowe fakty genealogiczne: filiacja – stosunek między dwiema osobami, z których jedna jest potomkiem drugiej oraz koicja – związek mężczyzny i kobiety zawarty w celu wydania na świat potomstwa. Z tych dwóch faktów wynikają następne: data i miejsce urodzenia, ewentualnie chrztu, data i miejsce zgonu lub pogrzebu, data i miejsce ślubu, data zapoczątkowania innego związku, w którym przyszły na świat dzieci oraz rozwodu lub unieważnienia małżeństwa. Ustalenie zarówno filiacji i koicji, jak i dalszych faktów genealogicznych, jest głównym zadaniem genealogii. Badacz, który nie zamierza poprzestać na skonstruowaniu mniej lub bardziej wyczerpującej tablicy genealogicznej, może poszukiwać również dodatkowych informacji w źródłach na temat swojej rodziny w celu opracowania jej monografii. Powinien zainteresować się wówczas w pierwszej kolejności pochodzeniem społecznym swoich przodków, a w wypadku przynależności przodków do stanu szlacheckiego – herbem, zawodami, pełnionymi urzędami, posiadanymi godnościami, stopniami wojskowymi i naukowymi, członkostwem w partiach politycznych, stowarzyszeniach i związkach, bractwach, cechach, przyznanymi odznaczeniami oraz uczestnictwem w ważnych wydarzeniach dziejowych. Bardzo istotne jest ustalenie stanu posiadania przodków (wszelkie nieruchomości wraz z budynkami) oraz dat ich zakupu i sprzedania.

Poszukiwania danych do wyvodu genealogicznego najlepiej rozpocząć od zebrania wszelkich informacji od żyjących członków własnej rodziny, a dotyczących przede wszystkim ich dat i miejsca urodzenia oraz ślubu. W następnej kolejności warto zainteresować się zachowanymi dokumentami w archiwum domowym (odpisy metryk, dokumenty zawodowe, własnościowe, wojskowe i in., fotografie). Gdy te źródła zostaną już skompletowane dalsze kroki należy skierować do najbliższego archiwum państwowego. Największą wartość do badań genealogicznych posiadają akta metrykalne i stanu cywilnego. Trzeba jednak pamiętać, że oprócz archiwów państwowych dokumenty takie przechowywane są w archiwach kościołów i związków wyznaniowych oraz w urzędach stanu cywilnego, utworzonych w 1946 r. Do zasobu archiwów państwowych księgi metrykalne i stanu cywilnego przekazywane są z urzędów stanu cywilnego po upływie 100 lat od ich wytworzenia. Metryk z ostatniego stulecia należy więc poszukiwać – jeżeli ich nie ma w archiwum domowym – we właściwych archiwach kościelnych oraz w urzędach stanu cywilnego. Zdarzają się wprawdzie przypadki przejmowania przez niektóre archiwa państwowe ksiąg, nie mających jeszcze 100 lat, w sytuacjach uzasadnionych, ale nie jest to zjawisko powszechne.

Archiwa kościelne (parafialne i diecezjalne) przechowują również księgi metrykalne, tzw. unikaty, rzadziej duplikaty, z okresu wcześniejszego i tam warto się skierować w sytuacji, gdy w zasobie archiwum państwowego nie znajdują się poszukiwane akta metrykalne. W zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku – według stanu na dzień 1 września 2003 r. – znajduje się 106 zespołów akt metrykalnych i stanu cywilnego różnych parafii, gmin wyznaniowych oraz okręgów bożniczych z lat 1728-1912. Najstarsze zachowane metrykalia pochodzą z okresu po 1728 r. i wytworzone zostały w parafii unickiej pod wezwaniem św. Mikołaja w Kleszczelach. W liczbie wspomnianych 106 zespołów archiwalnych najliczniej występują zespoły akt parafii prawosławnych – 58, z lat 1787-1902, dalej – rzymskokatolickich – 23, z lat 1764-1902, unickich – 9,

z lat 1728-1839, gmin wyznaniowych żydowskich i okręgów bożniczych – 8, z lat 1826-1912. Archiwum posiada także akta parafii ewangelicko-augsburskiej w Białymstoku z lat 1841-1902 oraz gminy wyznaniowej muzułmańskiej w Krusznianach z lat 1866-1900. Akta metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Białymstoku dodatkowo znajdują się w zbiorze zatytułowanym Dokumenty z Tek Jana Glinki; przechowywana jest tam księga chrztów z lat 1750-1755.

Zasób Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddziału w Łomży – według stanu na dzień 1 września 2003 r. – zawiera 81 zespołów akt metrykalnych i stanu cywilnego parafii i okręgów bożniczych. Najstarsze metryki znajdują się w zespole akt parafii rzymskokatolickiej w Łomży; wytworzone zostały w 1597 r. Najliczniej występują zespoły akt parafii rzymskokatolickich – 56, z lat 1597-1938; następnie: okręgów bożniczych – 18, z lat 1826-1938, parafii prawosławnych – 6, z lat 1851-1914. Oddział przechowuje również akta parafii ewangelicko-augsburskiej w Łomży z lat 1834-1939.

Metryki sporządzane były w następujących językach: łacińskim, polskim, niemieckim, rosyjskim i hebrajskim. Łaciny używano powszechnie do końca XVIII w., a w wielu parafiach również na początku XIX w., j. polski zaczął być stosowany w 1808 r. na obszarze Księstwa Warszawskiego (Łomżyńskie) i w późniejszym okresie w tzw. obwodzie białostockim, który wszedł w 1843 r. w skład guberni grodzieńskiej. Od końca lat czterdziestych XIX w. w Białostockiem oraz po powstaniu styczniowym w Łomżyńskim metryki spisywano w j. rosyjskim. Wyjątek stanowiły akta metrykalne gmin żydowskich w Białostockiem, sporządzane dopiero od 1835 r., które spisywano w dwóch językach: hebrajskim i rosyjskim oraz parafii ewangelicko-augsburskiej w Białymstoku – tworzone do początku lat dziewięćdziesiątych tylko w j. niemieckim.

W metrykach łacińskich posługiwano się rozbudowaną tytulaturą na określenie statusu społecznego; do najczęściej występujących określeń należały: *generosus* – urodzony lub *nobilis* – szlachetny (szlachta), *famatus* – sławetny, *honestus* – uczciwy (mieszczanie), *laboriosus* – pracowity (rolnik, włościanin). Z kolei w metrykach spisanych w j. rosyjskim szlachcica określano najczęściej słowem – *dworianin*, a rolnika, mieszkańca wsi – *krestjanin*.

Oprócz oryginalnych ksiąg metrykalnych i stanu cywilnego w zasobie archiwów państwowych znajdują się mikrofilmowe kopie ksiąg przechowywanych w archiwach kościelnych. Archiwum w Białymstoku posiada mikrofilmy ksiąg z 31 parafii z lat 1633-1886, w tym: rzymskokatolickich – 26, prawosławnych – 4 i unickich – 1. Parafie rzymskokatolickie w znacznej większości należą do obecnej diecezji drohiczyńskiej. W Oddziale w Łomży przechowywane są mikrofilmy ksiąg metrykalnych 43 parafii rzymskokatolickich – z obszaru obecnej diecezji łomżyńskiej - z lat 1590-1870. Trzeba również wymienić obszerny zbiór mikrofilmów akt metrykalnych 59 parafii rzymskokatolickich archidiakonatu białostockiego z lat 1808-1864. Zbiór ten – przechowywany w Archiwum Państwowym w Białymstoku – tworzą mikrofilmy 212 ksiąg z zasobu Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie.

Do wartościowych źródeł genealogicznych należą także różnego rodzaju spisy ludności. Mogą mieć one różnoraki charakter i przeznaczenie: służyć jako ewidencja mieszkańców, wykazywać właścicieli nieruchomości, m. in. do celów podatkowych, rekrutów i poborowych i t.p. Najcenniejszym rodzajem spisów są księgi ludności stałej i niestałej, zakładane w okresie zaboru rosyjskiego, będące odpowiednikami dzisiejszych ksiąg meldunkowych. Do ksiąg tych wpisywano wszystkich członków rodziny, z podaniem danych o urodzeniu, ślubach i zgonie, imionach rodziców. Dla obszaru Białostockiego i Łomżyńskiego zachowały się one jednak w bardzo niewielkim zakresie. W zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku znajdują się tylko odpisy ksiąg ludności niestałej z roku 1891, sporządzone do celów policyjnych i dotyczące mieszkańców Choroszczy, Goniądza, Gródka, Jasionówki, Knyszyna, Trzeciannego i Zabłudowa w powiecie białostockim (zespół akt Zarządu Policji Powiatu Białostockiego z lat 1891-1914). Oddział w Łomży posiada natomiast księgi ludności stałej i niestałej z lat 1899-1951, obejmujące mieszkańców gmin Gawrychy, Mały Płock i Turośl w powiecie kolneńskim oraz Rogienice i Śniadowo w powiecie łomżyńskim. Podobny do ksiąg ludności charakter i wartość posiadają

materiały szczegółowe z I powszechnego spisu ludności Cesarstwa Rosyjskiego z 1897 r., stosunkowo dobrze zachowane dla powiatu łomżyńskiego. Bardzo cenne pod tym względem są akta urzędów do spraw powinności wojskowej dotyczące guberni łomżyńskiej oraz oddzielnie powiatów kolneńskiego, łomżyńskiego i wysokomazowieckiego, zawierające spisy poborowych, wyciągi z ksiąg ludności i tysiące odpisów metryk urodzenia. Identyczne znaczenie jako źródła do poszukiwań genealogicznych mają księgi rekrutów z Białostockiego, z pierwszej połowy XIX w. oraz późniejsze akta urzędów do spraw powinności wojskowej. Pozostając przy dokumentach wojskowych trzeba wspomnieć o zespole akt Urząd Miejski Białostocki do Spraw Opieki nad Rodzinami Zmobilizowanych Wojskowych Niższej Rangi z lat 1914-1917, zawierającym dokładne spisy członków rodzin żołnierzy wcielonych do armii rosyjskiej po wybuchu I wojny światowej. Z okresu międzywojennego licznie zachowała się dokumentacja dotycząca scalania rolniczych gruntów wiejskich i niektórych miast; która zawiera m. in. dokładną ewidencję właścicieli gruntów przed i po scaleniu. Znajduje się ona także w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku oraz w Oddziale w Łomży. Do materiałów wykorzystywanych przez genealogów należą także akta hipoteczne, notarialne i sądowe. Najbardziej wartościową częścią ksiąg wieczystych hipotecznych są zbiory dowodów, które zawierają często kopie dokumentów stanowiące przedmiot zainteresowania osób badających korzenie swoich rodzin (metryki, inwentarze pozostałości spisywane po śmierci właściciela majątku, testamenty, intercyzy przedślubne, wyroki sądów w sprawach spadkowych i in.). Dużo informacji genealogicznych znajduje się zwykle w umowach notarialnych. W zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku przechowywany jest fragmentaryczny zespół akt Wydziału Hipotecznego Sądu Okręgowego w Białymstoku z okresu międzywojennego, a w zasobie Oddziału w Łomży – licznie zachowany zbiór Akt hipoteczne powiatu Ostrów Mazowiecka, na który składają się księgi hipoteczne poszczególnych gospodarstw, a także - wartościowe ze względu na kompletność zespoły akt notariuszy z Czyżewa: Pawła Gąsowskiego z lat 1869-1896, Juliana Jeziorkowskiego z lat 1897-1905 oraz Mieczysława Cetnarowicza z lat 1905-1936. Do materiałów sądowych trzeba zaliczyć obszerny zbiór odpisów dokumentów z podlaskich ksiąg grodzkich i ziemskich, z okresu od XVI wieku do III rozbioru, sporządzony na przełomie XVIII i XIX w. przez archiwistę z Brańska – Ignacego Kapicę Milewskiego. Materiały te – zwane Kapicjana – przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, a Archiwum Państwowe w Białymstoku posiada ich mikrofilmy. Staropolskie dokumenty sądowe stanowią bardzo cenny rodzaj źródeł; zapisywano w nich wszelkie sprawy kryminalne i sporne, umowy kupna i sprzedaży, testamenty, inwentarze posiadanych majątków, umowy przedmażeńskie i t.p. Do badań genealogicznych najważniejsze są tzw. księgi relacji, a zwłaszcza oblaty (wniesienia) wszelkiego rodzaju dokumentów jako dowodów do procesów. Można wymienić również akta rosyjskich sądów sierocych z okresu przed I wojną światową, najliczniej zachowane dla Białegostoku i Wasilkowa, przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Zawierają one materiały dotyczące ustanowienia opieki nad nieletnimi osobami z niższych stanów. Mieszkańcy Łomży cząstkowe informacje genealogiczne (przede wszystkim o imieniu ojca oraz niektóre dane biograficzne) mogą uzyskać przeszukując bardzo licznie zachowane akta Sędziego Pokoju I Rejonu miasta Łomży z lat 1880-1914. Osoby mające przodków ze stanu szlacheckiego winny zwrócić uwagę na akta Augustowskiej Gubernialnej Deputacji Szlacheckiej z lat 1837-1861, przechowywane w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku. Zespół ten składa się z ksiąg genealogicznych szlachty dziedzicznej na litery G, K, M, S, J, zarówno przed, jak i po ogłoszeniu prawa o szlachcie w Królestwie Polskim w 1836 r. oraz szlachty osobistej. Księgi zawierają dane o herbie oraz o członkach rodziny osoby, która legitymowała się ze szlachectwa przed Heroldią Królestwa Polskiego.

Dane genealogiczne – mniej lub bardziej wyczerpujące - można odszukać w większości materiałów archiwalnych, nieraz w aktach różnych urzędów administracyjnych lub władz policyjnych. Tytułem przykładu można wymienić dokładne wykazy zmarłych, z podziałem na poszczególne parafie, oraz spisy mieszkańców różnych miejscowości, sporządzane przed wyborami wójtów gmin, sędziów i ławników gminnych, które znajdują się w zespole akt Zarządu Powiatowego Mazowieckiego z lat 1866-1914 z zasobu Oddziału w Łomży. Po wybuchu I wojny światowej władze policyjne objęły

nadzorem mieszkańców miasta Białegostoku i powiatu posiadających obywatelstwo niemieckie i austro-węgierskie, sporządzając spisy, zbierając dane biograficzne i informacje o ich przodkach. Wśród nich były znane rodziny przemysłowców z Białegostoku, Choroszczy, Supraśla i Wasilkowa. Dokumenty w tej sprawie zawiera wymieniony zespół akt Zarządu Policji Powiatu Białostockiego. Niejednokrotnie dokładna ale czasochłonna kwerenda w różnych zespołach archiwalnych może dostarczyć wartościowych danych genealogicznych.

Osoby mające dostęp do internetu, przed udaniem się do archiwum państwowego, powinny odwiedzić strony internetowe: Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (www.archiwa.gov.pl) oraz Archiwum Państwowego w Białymstoku (www.bialystok.ap.gov.pl). Witryna NDAP - oprócz informacji na temat sieci archiwów państwowych, ich zasobu, adresów, kontaktów, zapewnia dostęp do internetowych baz danych: spis zespołów archiwalnych SEZAM, inwentarze zespołów archiwalnych IZA oraz księgi metrykalne i stanu cywilnego PRADZIAD. Dla genealoga bardzo przydatna jest baza PRADZIAD; można bowiem, przeszukując jej zawartość, uzyskać najważniejsze informacje na temat - zachowanych i przechowywanych w archiwach państwowych i w innych instytucjach (m. in. w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu i Diecezjalnym w Drohiczynie) - akt metrykalnych, takie jak rodzaje (urodzenia, śluby, zgony i inne) oraz lata ich wytworzenia. Ze strony Archiwum Państwowego w Białymstoku można natomiast pobrać pliki informatorów o zasobie archiwalnym oraz informatora o mikrofilmach akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich archidiakonatu białostockiego, stanowiące elektroniczną wersję wydań książkowych. Archiwa dysponują ponadto komputerową ogólnopolską bazą danych ELA (Ewidencje Ludności w Archiwaliach) oraz licznymi bazami własnymi. Baza ELA zawiera informacje o różnego rodzaju spisach ludności w zasobie wszystkich archiwów państwowych i jest stale aktualizowana. Użytkownik w archiwum państwowym może także korzystać w pracowni naukowej z wszelkiej, zarówno elektronicznej, jak i nie elektronicznej ewidencji zasobu (inwentarze książkowe i kartkowe, spisy zdawczo-odbiorcze, skorowidze osobowe i inne, repertoria). Z materiałów archiwalnych w pracowni naukowej mogą korzystać osoby fizyczne, działające we własnym imieniu albo z upoważnienia podmiotów zainteresowanych. W zakresie informacji prawnie chronionych użytkownik winien złożyć pisemne zobowiązanie dotyczące sposobu i zakresu ich wykorzystania. Po wypełnieniu tzw. zgłoszenia użytkownika, wyszukaniu sygnatur właściwych jednostek oraz złożeniu rewersów archiwum realizuje zamówienie najpóźniej następnego dnia.

Genealog amator – oprócz źródeł archiwalnych – powinien wykorzystać również materiały drukowane. Należą do nich przede wszystkim herbarze oraz niektóre słowniki i spisy. Herbarze w Polsce, nie tylko prezentują herb, ale i zawierają informacje genealogiczne o członkach poszczególnych rodzin szlacheckich. Z licznych publikacji tego rodzaju do najważniejszych należą: Herbarz rycerstwa polskiego Bartosza Paprockiego (wydanie z 1858 r. i reprint), Herbarz polski Kaspra Niesieckiego (wydanie z lat 1839-1846, 10 tomów, liczne reprinty), Herbarz polski Adama Bonieckiego (wydanie z lat 1899-1913, 17 tomów do nazwiska Makomaski, reprint), Rodzina. Herbarz szlachty polskiej Seweryna Uruskiego (wydanie z lat 1904-1931, 15 tomów do nazwiska Rzyszko, reprint). Niedawno ukazała się bardzo wartościowa pozycja z dziedziny heraldyki i genealogii naukowej: Herbarz rycerstwa polskiego XVI w. Józefa Szymańskiego, Warszawa 2001. Do publikacji, po które każdy genealog amator, mający przodków ze stanu szlacheckiego, powinien sięgnąć należy: Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861 (1867) Elżbiety Sęczys, Warszawa 2000. Książka stanowi cenne uzupełnienie herbarzy i innych źródeł do genealogii szlachty Królestwa Polskiego na podstawie akt II Rady Stanu Królestwa Polskiego i warszawskich departamentów Senatu Rządzącego w Petersburgu. Niezbędnymi pozycjami w pracy genealoga są także: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich pod redakcją Bolesława Chlebowskiego (wydawany w latach 1880-1902, reprint), Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej pod redakcją T. Bystrzyckiego, Przemysł 1933-1934. Znany polski heraldyk i genealog Szymon Konarski opracował indeks nazwisk do Słownika geograficznego Królestwa Polskiego; indeks ten został wydany drukiem w 1995 r.

Na zakończenie trzeba pokrótce przedstawić najważniejsze problemy dotyczące uporządkowania i prezentacji zebranych danych genealogicznych. Końcowy rezultat pracy nad gromadzeniem i porządkowaniem danych posiada najczęściej postać tzw. wywodu genealogicznego. Można je ogólnie podzielić na dwa podstawowe rodzaje: wywód przodków i wywód potomków. Każdy rodzaj ma swoje liczne odmiany. Wywód przodków obejmuje wszystkich bezpośrednich przodków danej osoby (określana jest nazwą probant) po mieczu (linia od ojca) i po kądzieli (linia od matki). Najczęściej wywód przodków posiada formę tablicy pionowej, w której probant umieszczony jest z lewej strony, a następne pokolenia w dalszych kolumnach. W górnej części tablicy umieszczany jest mężczyzna (ojciec), a kobieta (matka) poniżej. Bezpośrednia linia męska (ojciec, dziadek ojczystry, pradziadek ojczystry i t. d.) znajduje się w ten sposób na szczycie każdej kolumny tablicy, linia żeńska (matka, babka macierzysta, prababka macierzysta i t. d.) – na dolnej krawędzi każdej kolumny. Każde miejsce w wywodzie przodków powinno być ponumerowane. Numer ten identyfikuje daną osobę oraz każde pokolenie. Wraz z dodaniem następnego pokolenia (kolumny) liczba przodków rośnie w postępie geometrycznym. Przeciwnościem wywodu przodków jest wywód potomków w formie tablicy, która przedstawia wszystkie osoby pochodzące od najstarszego znanego przodka. Pełny wywód potomków jest jednak rzadko opracowywany, bowiem prześledzenie wszystkich linii żeńskich, ze względu na odmienne nazwiska, wymaga niezwykle dużego nakładu pracy. Częściej stosowaną wersją wywodu potomków jest rodowód. Obejmuje on również potomków jednej osoby, ale tylko w liniach męskich, a więc w ramach tego samego nazwiska.

Zebrane dane genealogiczne dobrze jest porządkować przy użyciu programu komputerowego. Specjalistyczne programy – po wprowadzeniu danych genealogicznych – potrafią m. in. zestawiać i drukować tablice zawierające wywody przodków i potomków (rodowody). Program powinien odczytywać polskie znaki diakrytyczne. Przykładem takiego programu, popularnego w środowisku genealogów, jest należący do grupy shareware - Brother's Keeper.

Jerzy Szumski